

ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

HISTORY JOURNAL

OF YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI
NATIONAL UNIVERSITY

Рік заснування 1996

Foundation year 1996

№ 2/2019 (50)

№ 2/2019 (50)

ІСТОРІЯ

HISTORY SCIENCES

Чернівці
Чернівецький національний
університет
2019

Chernivtsi
Chernivtsi National
University
2019

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Журнал входить до переліку наукових фахових видань України
Наказ Міністерства освіти і науки України № 515 від 16.05. 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21905-11805ПР від 05.02.2016 р.
Журнал індексується науково-метричною базою Index Copernicus
Веб-сайт: <http://hj.chnu.edu.ua>

Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : Історія. – Чернівці : Чернівецький університет, 2019. – № 2. – 104 с.
ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

Тематика наукового вісника охоплює питання історії України, всесвітньої історії, політичної історії, археології, етнології, спеціальних історичних дисциплін та краєзнавства.

У збірнику публікуються дослідницькі роботи та рецензії. Статті друкуються українською, російською, польською, румунською, англійською, німецькою та французькою мовами.

Редколегія випуску:

Олександр Філіпчук, канд. іст. наук, наук. редактор (Чернівці, Україна);
Олександр Добржанський, д-р іст. наук, заст. наукового редактора (Чернівці, Україна);
Василь Ботушанський, д-р іст. наук, заступник наукового редактора (Чернівці, Україна);
Богдан Боднарюк, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Степан Борчук, д-р іст. наук (Івано-Франківськ, Україна);
Юрій Макар, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Анджей Гіль, д-р іст. наук (Люблін, Польща);
Роман Дрозд, д-р іст. наук (Слупськ, Польща);
Лізавета Дубінка-Гуца, канд. іст. наук (Копенгаген, Данія);
Оксана Каліщук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Мирослав Кметь, д-р іст. наук (Банська Бистриця, Словаччина);
Ігор Крючков, д-р іст. наук (Ставрополь, Росія);
Антоній Мойсей, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Штефан Пурич, д-р іст. наук (Сучава, Румунія);
Олександр Сич, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Людмила Стрільчук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Вікторія Тельвак, канд. іст. наук (Дрогобич, Україна);
Сергій Троян, д-р іст. наук (Київ, Україна);
Володимир Фісанов, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Михайло Чучко, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Микола Гуйванюк, канд. іст. наук, відповідальний редактор (Чернівці, Україна).

Адреса редколегії: Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2, Чернівецький університет, факультет історії, політології та міжнародних відносин, тел. (0372) 52-19-94,
E-mail: o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua

Melnychuk H. MODERN FORMS OF HANDICRAFTSMANSHIP PRESERVATION AND PROMOTION (TAKING KOSIV MUSEUM OF HUTSUL FOLK ART AND LIFE AS AN EXAMPLE)	64-69
Ганчев О. ДО ПРОБЛЕМИ ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ ТУКАНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ГРУПИ БОЛГАР УКРАЇНИ	70-78
Ganchev A. AS FOR AN ISSUE OF THE ORIGINS AND THE RESETTLEMENT OF BULGARIANS' TUQAN ETHNOGRAPHIC GROUP IN UKRAINE	70-78

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Сич О. ВИБІР НАРОДІВ ЧИ ВИБІР ЕЛІТ? (ДО ПИТАННЯ ПРО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)	79-85
Sych O. THE CHOICE OF THE PEOPLES OR THE CHOICE OF ELITES? (TO THE QUESTION ABOUT THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM OF EAST-CENTRAL EUROPEAN STATES AFTER WWI)	79-85

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

Жив'юк А., Алексійчук Л. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ САНІТАРНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У ВІЙСЬКОВІЙ ОКРУЗІ УПА «ЗАГРАВА» (ДРУГА ПОЛОВИНА 1943 р.)	86-98
Zhyviuk A., Aleksiiichuk L. ORGANIZATION AND ACTIVITY OF MEDICAL STATIONS OF THE UKRAINIAN RED CROSS IN THE MILITARY DISTRICT OF UPA «ZAGRAVA» (THE SECOND HALF OF 1943)	86-98

РЕЦЕНЗІЇ

Добржанський О. ЦІКАВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ РУМУНІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ. РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: ПІДДУБНИЙ ІГОР. ПАРТІЇ, ПАРЛАМЕНТ, КОРОЛЬ ТА УРЯД. РОЗВИТОК І ВЗАЄМОДІЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ РУМУНІЇ У 1918-1940 РР. – ЧЕРНІВЦІ: ДРУК АРТ, 2019. – 912 с.	99-102
Dobrzhanskyi O. INTERESTING RESEARCH ON ROMANIAN HISTORY OF THE INTERWAR PERIOD. BOOK REVIEW: PIDDUBNYI IHOR. PARTIES, PARLIAMENT, KING AND GOVERNMENT. DEVELOPMENT AND INTERACTION OF ELEMENTS OF ROMANIA'S POLITICAL SYSTEM IN 1918-1940. – CHERNIVTSI: PRINT ART, 2019. – 912 p.	99-102

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С 79–85.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 79–85.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.79-85>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94[(4-191.2):321.5/«1918/1939

© Олександр Сич* (Чернівці)

ВИБІР НАРОДІВ ЧИ ВИБІР ЕЛІТ? (ДО ПИТАННЯ ПРО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)

Як відомо, одним із підсумків Першої світової війни стало створення низки нових держав у Центрально-Східній Європі. Автор статті розглядає той аспект процесу державотворення в цьому регіоні, який у вітчизняній історіографії досі є ще малодослідженим. Разом із наданням міжнародним визнанням державності новостворених країн їхньому населенню була запропонована й суспільна модель західного зразка (демократія, система парламентаризму тощо). Постає проблема: наскільки самостійним і усвідомленим був вибір суспільно-політичного устрою народами цих держав?

У статті аналізуються причини, чому спроби та результати демократизації суспільно-політичної системи в цих країнах (крім Чехословаччини) виявилися недовгочасними й невдалими. Однією з них, на думку автора, став націоналізм, який значною мірою спричинив еволюцію політичної системи від демократичних інститутів і процедур до встановлення авторитарних режимів і згортання демократичних порядків.

Ключові слова: Центральна та Східна Європа, еліти, модернізація, демократизація, націоналізм, етнічні меншини, авторитарні диктатури

Oleksandr Sych (Chernivtsi)

THE CHOICE OF THE PEOPLES OR THE CHOICE OF ELITES? (TO THE QUESTION ABOUT THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM OF EAST-CENTRAL EUROPEAN STATES AFTER WWI)

It is known the WWI has drastically altered the map of Central and Eastern Europe. The peoples of the newly formed states had to choose the most optimum way of their social development and political system. The direction of their subsequent historical development substantially depended on the solution of this task.

We know that the new independent states of the Central and Eastern Europe made a choice in favor the Western socio-political model. It is represented to analyse an actual scientific problem: how natural and justified there was this choice, and whose choice it was - of the peoples or of the elites?

The democratic reforms along Western lines began in the countries of this region. However, the period of democratization and modernization was minimized by a number of reasons such as monarchism, government centralism, tough social control, corporativism, clericalism, commitment to social stability

* д.і.н., професор, завідувач кафедри історії Нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Doctor of History, Professor, Head of Department of Modern and Contemporary History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0002-1886-4283

E-mail: asych_chnu@yahoo.com

and order, negative attitude to innovations, traditionalism. Nationalism also had negative and destructive impact on the fate of democracy in the countries of Central and Eastern Europe. The idea of my paper is to show that imperial legacy (in fact, the legacy of agrarian, or traditional, society) and nationalism were the major reasons that have caused the evolution of their political system from democracy to authoritarian dictatorships in the interwar period.

Keywords: *Central and Eastern Europe, elites, modernization, democratization, nationalism, ethnic minorities, authoritarian dictatorships.*

Як відомо, після Першої світової війни народи центрально-східноєвропейського регіону (хоча й не всі) здобули право на створення власної державності. Виникли чи були відтворені 9 незалежних держав. Процес здобуття національного суверенітету та державотворення відбувався в атмосфері неабиякого суспільного піднесення й ейфорії. Поява нових держав у Центрально-Східній Європі належним чином висвітлена в працях як зарубіжних, так і українських науковців. Але поза увагою дослідників тривалий час залишався ще один аспект, тісно пов'язаний із процесом державотворення, а саме: разом із здобуттям незалежності населенню новостворених держав потрібно було обрати й форму своєї державності, тобто її суспільно-політичний устрій, а також економічну систему та ідеологію. На думку автора, для народів даного регіону це було питанням доленосного значення, адже від обраної моделі суспільно-політичного устрою вирішальною мірою залежав подальший напрямок їх історичного розвитку в ХХ ст., в яке вони вступили, фактично опинившись на периферії європейської цивілізації, яка вже тоді (принаймні, у західній частині континенту) досягла рівня індустріального суспільства. Спробуємо з'ясувати, наскільки самостійним і усвідомленим був цей вибір і хто був його протагоністом - народи чи місцеві еліти?

Отже, із набуттям незалежності на порядок денний постало питання й про суспільно-політичний устрій нових держав. Вирішення цього завдання ускладнювалося через відсутність досвіду державотворення у більшості народів означеного регіону, які впродовж століть були позбавлені власної державності, перебуваючи у складі імперій Габсбургів, Гогенцоллернів і Романових. Тому зрозуміло, що стан їхнього суспільного розвитку визначався самим фактом перебування в складі цих імперій, а отже, й відповідною політико-правовою культурою, яка сформувалася в умовах монархізму, централізму в управлінні, жорсткого соціального контролю, корпоративності й станової ієрархії (особливо в офіцерському та чиновницькому середовищі), значного впливу церкви. Менталітету населення були притаманні такі риси, як орієнтація на соціальну стабільність та порядок, негативне ставлення до яких-небудь нововведень, схильність до суворого дотримання традицій, усталених норм, звичаїв, авторитету.

Новостворені держави (або, як їх ще називали, «держави-наступники», тобто створені на теренах колишньої Австро-Угорщини) зробили вибір на користь ліберально-демократичної моделі суспільно-політичного устрою.

Це пояснювалося, як видається, головним чином трьома обставинами. По-перше, такий вибір значною, а можливо, й вирішальною мірою визначався головним підсумком Першої світової, а саме: перемогою держав Антанти та США; інакше кажучи, відбувалося так би мовити, «рівняння на переможців» – носіїв зазначеного устрою.

По-друге, представники місцевої, в першу чергу інтелектуальної еліти, які власне й очолили національно-визвольні рухи народів означеного регіону, дотримувалися прозахідної, ліберально-демократичної орієнтації. Згадати хоча б першого президента Чехословацької республіки Томаша Масарика, який свого часу сприйняв домінуючі в Америці, але неприйнятні в Австро-Угорщині цінності лібералізму. Як відомо, в його житті й діяльності орієнтація на Захід, прихильність до західних цінностей і культури в їх англо-американському варіанті грали першорядну роль, й, можна сказати, стали суттєвим чинником, який визначав міжвоєнну історію Чехословаччини, суспільно-політичний розвиток якої проходив на засадах демократії, з визнанням пріоритетності західних впливів¹.

По-третє, і політичну карту Центральної та Східної Європи, тобто кордони новостворених держав, і параметри їх суспільно-політичної системи визначали під час роботи Паризької мирної конференції переможці в Першій світовій. Зрозуміло, що даючи «санкцію» на створення нових держав та їхнє міжнародно-правове визнання, провідні західні держави переслідували власні цілі,

прагнучи до зміцнення власного політичного впливу в центрально-східноєвропейському регіоні. З огляду на це, вони вважали для себе важливим швидко ліквідацію спадщини авторитарних імперій і форсування процесів демократизації у новостворених державах. Тому, розробляючи умови мирного післявоєнного устрою, вони відверто задекларували свою зацікавленість у просуванні саме ліберально-демократичної моделі та прискореному становленні представницьких режимів у Центрально-Східній Європі. Інакше кажучи, із наданням і визнанням права на національну державність народам названого регіону була недвозначно запропонована й *модель суспільно-політичної системи*.

Треба визнати, що прийняття та запровадження в молодих країнах Центральної та Східної Європи саме такої системи дійсно створювало умови для початку чи прискорення (залежно від країни) *процесу модернізації* соціально-економічних відносин, суспільних інститутів, політичної культури, духовного життя на засадах ліберальної демократії та ринкової економіки.

Проте тут виникає ціла низка питань. Наприклад, чи був вибір такої суспільно-політичної моделі *добровільним* з боку тих народів, яким належало жити в умовах значною мірою геть нової для них суспільної системи, чи *запрограмованим* (а отже, фактично зробленим за них) волею «архітекторів» післявоєнного устрою світу? І чи був такий вибір зроблений *народом або народами* новостворених країн Центральної та Східної Європи чи передусім *провідниками* національно-визвольних рухів із представників ліберально-демократичної (прозахідної) еліти, насамперед інтелектуальної? Також постає питання, наскільки *масовою, свідомою та одностайною* була міра суспільної підтримки цього вибору чи, послуговуючись термінологією політологів, ця підтримка була суто *ситуативною*, а отже, тимчасовою? І, нарешті, чи склалися об'єктивні та суб'єктивні передумови саме для *такого вибору*, чи він насамперед визначався результатом Першої світової війни, тобто перемогою держав Антанти та США, які уособлювали модель індустріального суспільства? Власне, ці питання можна звести до одного знаменника й сформулювати у стислому вигляді: це був вибір народів чи їхніх еліт?

Щоби дати відповідь і зрозуміти, наскільки природним і виправданим був цей вибір, варто ретроспективно розглянути зміст і підсумки їх суспільно-політичного розвитку в міжвоєнний період.

У перші післявоєнні роки в країнах означеного регіону до влади прийшли сили, що орієнтувалися на проведення модернізаційних реформ, спрямованих на розбудову ліберально-демократичної держави та індустріального суспільства (націонал-ліберали у Румунії, Демократична партія в Сербії, партія «Народової демократії» в Польщі, група «Град» у Чехословаччині). Ініціатива у внутрішньополітичному житті перейшла до буржуазно-демократичних партій, які раніше не мали широкої соціальної бази в суспільстві. Причиною їх, на перший погляд, неочікуваного лідерства була не тільки підтримка з боку впливових політичних кіл Заходу, але й вдале поєднання в їхній діяльності ідей національного відродження з готовністю до зламу старих державних структур, дискредитованих у роки війни, та наявністю ліберально-демократичних програмних настанов. Саме ці політичні сили – зрозуміло, під впливом перемоги західних демократій у війні 1914 – 1918 рр. – зробили спробу перенести на місцевий ґрунт характерні для них політичні структури та конституції (переважно французького, британського, в деяких випадках - швейцарського зразка). Як писав з цього приводу сучасний дослідник Жак Рупнік, «західні гарантії новим державам, створеним Версальським договором, йшли рука об руку з просуненням західних конституційних моделей»². Наприклад, основою так званої «березневої» 1921 р. конституції Другої Речі Посполитої стала конституція французької Третьої Республіки. Характерно, що навіть преамбула конституції Чехословацької республіки 1920 р. копіювала початок Конституції США 1787 р., розпочинаючись словами: «Ми, Чехословацький народ...».

Процес демократизації суспільно-політичного життя розгорнувся в усіх країнах, які переживали період національно-державної консолідації, хоча й різною мірою. Найбільш послідовно демократичні перетворення були проведені в Польщі та Чехословаччині. Тут були прийняті конституції, які юридично оформлювали республіканський лад, закріплювали демократичну політичну систему, поділ вищої влади на три гілки парламентської демократії, проголошувала основні демократичні права (свободу й недоторканність особи, рівність всіх громадян країни, незалежно від походження, національності, раси або релігії, свободу союзів, зборів, друку, слова тощо. Вибори до парламенту здійснювалися на основі пропорційного, рівного, прямого виборчого права при таємному голосу-

ванні. У лютому 1920 р. була прийнята конституція Вибори до парламенту (двопалатні Національні збори) й таємного виборчого права. Процес формування державності на демократичних засадах здобув, на перший погляд, широку підтримку в суспільстві, в тому числі з боку соціалістичних партій. Так, у Чехословаччині, вони, скориставшись демократичними процедурами, переконливо перемогли на муніципальних виборах у червні 1919 р., а соціал-демократ В. Тусар навіть очолив перший уряд.

В інших країнах Центральної та Східної Європи демократичні перетворення мали не такий радикальний характер. У Болгарії, Румунії, Королівстві сербів, хорватів і словенців демократичні зміни торкнулися переважно сфери виборчого права, а також привели до формального закріплення у законодавчих актах громадянських прав і свобод, до ліквідації архаїчних форм судового процесу тощо. Проте в цих країнах монархічна форма правління збереглася, а партії та рухи ліберально-демократичної орієнтації займали в політичному процесі загалом доволі помірковані позиції.

Однак, при всій важливості конституційного закріплення громадянських прав і свобод, запровадження багатопартійності та парламентаризму в політичне життя цих держав, проведення регулярних виборів, необхідно визнати, що само по собі це не могло відразу ліквідувати авторитарну політичну культуру традиційних суспільств, яка складалася в названому регіоні століттями. Давалася взнаки й відсутність глибоких передумов у суспільній свідомості для сприйняття та поширення ліберально-демократичної ідеології, що зробило процес демократизації поверховим, нестійким.

Як виявилось, потяг до демократизації, характерний для прозахідних еліт, які встали біля керма новоутворених держав, не відображали настрої широких мас населення, які жили впродовж століть в умовах авторитарного суспільства. Незабаром з'ясувалося, що післявоєнна політизація народних мас здебільшого мала імпульсивно-емоційний характер, будучи зумовленою скоріше загальною ейфорією, яка супроводжувала злам попередньої – імперської – державності та здобуття незалежності, ніж усвідомленою готовністю до копіткої, щоденної праці заради розбудови нової суспільно-політичної системи, яка вимагала зовсім іншого рівня громадянської відповідальності. Широкі верстви населення, як і раніше, були психологічно не готовими до активної участі в суспільно-політичному житті в рамках нової для них конституційно-правової системи.

Демократизація суспільно-політичного життя могла б бути успішнішою, а отже, здобути більш суттєву підтримку населення, якби вона підкріплювалася відчутними досягненнями в соціально-економічній царині.

Спершу здавалося, що це уповні реальна перспектива, адже прихід до влади буржуазно-демократичних сил спричинив початок широкомасштабних внутрішніх реформ, які були спрямовані на проведення аграрних перетворень, будівництво чи технічне переобладнання підприємств машинобудівної, добувної, переробної, текстильної промисловості, розвиток банківсько-фінансової сфери, спроби державного регулювання трудових відносин тощо.

Однак, незважаючи на певні успіхи першої хвилі економічних реформ, вони не були реалізовані в повному обсязі (а часто й не доведені до кінця), а їх результати виявилися вельми скромними. До того ж – і це важливо! – більшість населення не змогла швидко призвичаїтися до динамічних змін і суперечливих проявів процесу модернізації, що, в свою чергу, не лише вповільнювало темпи реформ, але й суттєво знижувало їх реальний економічний ефект, збільшувало державні витрати на їх проведення, породжувало соціальну напругу в суспільстві.

Недивно, що через деякий час така пришвидшена, спрямована на злам самих устоїв суспільства модернізація, яка проводилася «згори» досить вузьким колом представників буржуазно-демократичної еліти, почала стикатися з постійно зростаючим опором традиційних верств населення.

В умовах загострення соціально-економічних проблем внаслідок проведення реформ, які вели до ліквідації усталених форм існування, в масах народжувалося бажання повернутися до звичного укладу життя, побачити на чолі держави «сильну людину», здатну навести лад і приборкати реформаторський запал політиків прозахідної орієнтації. Для більшої частини населення більш близькими й зрозумілими були патріархальні моральні цінності та гасла націоналістів, ніж запозичені, привнесені ззовні ліберально-демократичні ідеї з такими поняттями, як громадянська відповідальність, свобода індивідуального вибору, права людини тощо. Саме така, успадкована від імперських часів суспільно-політична орієнтація більшості народу і стала важливою причиною слабкості де-

мократичних інститутів і, як наслідок, помітного посилення авторитарних тенденцій у політичному житті країн Центральної та Східної Європи.

Ще одним чинником, який, на наш погляд, фатально позначився на долі демократії зокрема, став націоналізм, на який «захворіли» правлячі еліти центрально-східноєвропейських країн.

Як не дивно, але націоналізм, нібито остаточно дискредитований під час війни, швидко відродився в нових суверенних державах. Лідери національних рухів, прийшовши до влади, всіляко підкреслювали мовні й культурні відмінності, роздмухували «історичні образи», завдані їхній нації іншими народами, нехтували традиційними зв'язками та економічними інтересами, висували претензії до сусідів. Встановлені ними режими в новостворених або реорганізованих державах Центрально-Східної Європи, писав відомий британський історик Ерік Хобсбаум, «тяжили до націоналізму, почасти через незадоволення політикою іноземних держав, програними війнами чи прогнилими імперіями, почасти від того, що розмахування національним прапором обіцяло владі легітимність і популярність»³.

Таким чином, майже кожна з новостворених держав відтворювала, нібито в мініатюрі, ту імперію, в складі якої раніше перебували її народи, тобто включала етнічні меншини, як правило, незадоволені своїм статусом у цих нових державах, уряди яких відмовили їм у праві на самовизначення, реалізувавши його тільки для своїх народів. Більше того, становище етнічних меншин у новоутворених державах у чомусь навіть погіршилось. Мабуть відчуваючи, що незабаром це може стати джерелом гострих конфліктів, творці нової Європи намагалися запобігти їхньому виникненню, включивши в мирні договори спеціальні статті щодо становища й прав етнічних меншин. У. Черчилль свідчив: «Необхідно додати, що в усі договори стосовно кордонів нових держав *були внесені* точні й докладні установлення, що мали за мету захистити національні меншини, забезпечити їм справедливе ставлення й надати їм повне рівноправ'я»⁴. Юридично це було оформлено у так званому Трактаті меншин. Але, як показав уже найближчий час, цього виявилось недостатньо, бо націоналістичні уряди цих держав аргументи не могли дотримуватися демократичної політики щодо меншин.

Так, незважаючи на те, що права меншин у Другій Речі Посполитій були закріплені в Конституції 1921 р. та інших законодавчих актах, впродовж 1919 – 1926 рр. уряд та інші державні установи систематично ігнорували взяті на себе міжнародні зобов'язання (згадати хоча б політику колонізації та асиміляції стосовно української меншини). У Румунії, де в 1930 р. національно-етнічні меншини складали 28% населення, споглядалася подібна ситуація. Попри відповідні статті у конституції держави та закон про національності (1924 р.), румунська влада також мала доволі серйозні проблеми зі своїми меншинами, особливо угорською, яка, будучи незадоволеною проведенням земельної реформи в Трансильванії, законами про освіту та ін., протягом 1920 – 1940 рр. подала 47 скарг до Ліги Націй⁵. Навіть Чехословаччина, яка була, на думку Е. Хобсбаума, «єдиною справжньою демократією в Східній і Центральній Європі», в 1930-ті роки «не змогла більше утримувати разом чехів, словаків, німців, угорців і українців»⁶.

Автори цікавої статті, що має назву «Подвійні трансформації: формування нації та демократизація у міжвоєнній Східно-Центральній Європі», справедливо зазначають, що «націоналізм став свого роду державною доктриною, який глибоко впливав на внутрішню політику й, в кінцевому підсумку, зірвав постійні зусилля демократизації»⁷. Вони визнають, що «національні» цінності виявилися для місцевих еліт більш пріоритетними, ніж «демократичні» цінності, тому така їх політика «підривала або навіть перешкодила демократичній консолідації»⁸. Відомий англійський історик Джон Кіган писав: «Ортодоксальні націоналісти зуміли взяти гору над етнічними меншинами в Югославії, Чехословаччині і Польщі... Звільнення народів Східної Європи від імперського правління німецькомовних династій – Гогенцоллернів або Габсбургів – принесло настільки ж мало спокою в держави, які вони заснували. Жодна з них – Польща, Чехословаччина, Сербське Королівство, Хорватія і Словенія чи, як вона стала називатися з 1929 року, Югославія – не стала незалежною з достатньою однорідністю, щоб почати стійке політичне життя»⁹.

Отже, націоналізм став вельми важливим чинником, який значною мірою зумовив відмову від демократичних інститутів та процедур і водночас перехід до авторитарних форм правління. Це, зрештою, змінило характер і напрямок політичного розвитку країн розглядуваного регіону (з

демократичного на авторитарний) та призвело до остаточного згорання модернізаційних реформ, розпочатих після Першої світової війни. З середини 1920-х рр. у цих країнах відбулася низка державних переворотів і встановлення диктаторських режимів.

Таким чином, після Першої світової війни народи Центральної та Східної Європи, здобувши власну державність, разом із нею отримали історичний шанс, а саме: за зразком провідних країн Західної Європи та Північної Америки розпочати розбудову нового суспільства з демократичною системою державного управління та ринковою економікою. Однак проведена – переважно завдяки тиску ззовні та за ініціативи прозахідно налаштованої еліти – демократизація суспільно-політичного ладу виявилася доволі формальною й поверховою, нездатною кардинально змінити притаманну населенню політичну культуру, норми соціальної поведінки та усталені традиції. Фактично більшість населення не сприйняла її чи, радше, не була до неї готовою, перебуваючи в полоні традиційних уявлень і стереотипів, успадкованих від імперського минулого. Вже незабаром, буквально через 5 – 7 років після здобуття власної державності, стала очевидною поверховість демократичних змін у Центрально-Східній Європі. Архаїчна соціальна структура (переважання селянства, різке скорочення внаслідок світової війни прошарку аристократії, порівняно незначна чисельність робітничого класу, соціальна неоднорідність буржуазії), запутаність національних відносин і зростаюче незадоволення національних меншин, нестійке соціально-економічне становище, відсутність реальної національно-державної єдності (у тому числі через успадковані від імперського минулого проблеми регіоналізму) зумовили нездатність тих політичних сил, які отримали владу, керувати країною за допомогою демократичних механізмів. Тому, як дотепно зауважив знаний американський історик угорського походження Джон Лукач: «Тодішня перемога західних демократій, крім усього іншого, призвела до прийняття французького (а в деяких випадках – британського і швейцарського) типу конституцій і політичних структур по всій Європі. Але ці піджаки імпортного покроя не налізли на кремезні постаті їх тимчасових власників. Шви скоро розійшлися, одяг довго не носився. Максимум через 14 років після 1920 року більшість країн Східної та Південної Європи... закинули парламентську демократію (зауважте, що це сталося навіть до того, як в цьому напрямі почав чинити вплив і тиск гітлерівський Третій рейх)»¹⁰.

Звідси випливає очевидний висновок: зроблений вибір – з точки зору здійснення суспільно-політичної та економічної модернізації західного зразка - виявився короточасним і в цілому невдалим (виняток становила хіба що Чехословаччина), а речникам такого вибору (з середовища національної еліти) вочевидь бракувало широкої народної підтримки. У підсумку, за визначенням У. Черчилля, ці «високонціоналістичні держави»¹¹, як і раніше, залишалися фактично «периферійними» країнами Європи.

Водночас не варто вважати, що цей перший демократичний досвід нічого не дав народам центрально-європейського регіону. Хай і нетривале перебування в умовах демократичної системи започаткувало процес формування засад сучасного громадянського суспільства, а встановлені консервативними силами авторитарні диктатури не змогли повністю відновити традиційне суспільство та розв'язати назрілі проблеми. Більше того, деякі з них втягнули свої країни в Другу світову війну на боці держав фашистського блоку, поставивши їх таким чином на грань національної катастрофи, внаслідок чого після війни питання суспільного вибору знову постало на порядок денний.

¹ Див. докладніше: The spirit of Tomáš G. Masarik (1850–1937): An anthology / Ed. by Kovtun G., London, 1990.

² Rupnik J. Eastern Europe: The International Context. In: Journal of Democracy. 2000, N 2, p. 117.

³ Э.Хобсбаум. Эпоха крайностей: Короткий двадцатый век (1914–1991) [Eric Hobsbawm. Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991]. М., 2004. с. 126.

⁴ Черчилль У. Мировой кризис. Автобиография. Речи.[Winston S. Churchill. The World Crisis]. М., 2004. с. 284.

⁵ Bulei I. A Short History of Romania. Second edition. Bucharest, 1998, p. 121.

⁶ Хобсбаум Э. Эпоха крайностей. с. 155.

⁷ Heidi Hein-Kircher, Steffen Kailitz. «Double transformations:» nation formation and democratization in interwar East Central Europe. In: Nationalities Papers, 2018, Vol. 46, No. 5, pp. 746-747.

⁸ Hein-Kircher H., Kailitz St. «Double transformations»: nation formation and democratization in interwar East Central Europe, p. 746.

⁹ Киган Д. Первая мировая война [John Keegan. The First World War]. М., 2002, сс. 550, 556.

¹⁰ Лукач Дж. Конец двадцатого века и конец эпохи модерна.[Gohn Lukacs. The End of the Twentieth Century and the End of Modern Age]. СПб., 2003, с. 135.

¹² Черчилль У. Мировой кризис, с. 508.

Reference

- 1 Dyv. dokladnishe: The spirit of Tomáš G. Masarik (1850–1937): An antology / Ed. by Kovtun G., London, 1990.
- 2 Rupnik J. Eastern Europe: The International Context. In: Journal of Democracy. 2000, N 2, p. 117.
- 3 E.Khobsbaum. Epokha krajnostej: Korotkij dvadczatyj vek (1914–1991) [Eric Hobsbawm. Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991]. М., 2004. s. 126.
- 4 Cherchill U. Mirovoj krizis. Avtobiografiya. Rechi.[Winston S. Churchill. The World Crisis]. М., 2004. s. 284.
- 5 Bulei I. A Short History of Romania. Second edition. Bucharest, 1998, p. 121.
- 6 Khobsbaum E. Epokha krajnostej. s. 155.
- 7 Heidi Hein-Kircher, Steffen Kailitz. «Double transformations»: nation formation and democratization in interwar East Central Europe. In: Nationalities Papers, 2018, Vol. 46, No. 5, pp. 746-747.
- 8 Hein-Kircher H., Kailitz St. «Double transformations»: nation formation and democratization in interwar East Central Europe, p. 746.
- 9 Kigan D. Pervaya mirovaya vojna [John Keegan. The First World War]. М., 2002, ss. 550, 556.
- 10 Lukach Dzh. Konecz dvadczatogo veka i konecz epokhi moderna.[Gohn Lukacs. The End of the Twentieth Century and the End of Modern Age]. SPb., 2003, s. 135.
- 12 Cherchill U. Mirovoj krizis, s. 508.